

ARAPÇA SÖZCÜK TÜRETME YOLLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Araştırma Makalesi

Faruk Kazan*

Makale Geliş: 12.11.2021

Makale Kabul: 14.12.2021

Öz

Bu çalışmada Arapçada kullanılan sözcük türetme metotları incelenmiştir. Çalışmanın amacı Arapçadaki sözcük türetme yollarını bütünsel bir şekilde ele alarak bu alandaki eksikliği gidermektir. Çalışmanın bir diğer amacı da az bilinen bazı metotların üzerinde durularak bilinen metotlara ek olarak yeni metotların da tanınmasını sağlamaktır. Çalışma kapsamında önce kelime ve türleri tanımlanmış sonra da kelime oluşturma yolları ve örnekleri incelenmiştir. Buna göre Arapçada tespit edilen ona yakın kelime türetme yolları şunlardır: Uydurma (coinages/irticâl), türetme (derivation/iştikâk), birleştirme (compounding words/terkîb), kısaltma (akronim/shortening/naht), kalıplaştırma (formulaic/siyağ), canlandırma/tarama (scanning/(ba'su'l-kelimât), yansıma (onomatopoeia/esmâü'l-esvât), örneksene (analogy/temsîl) ve ödünçleme (borrowing/iktirâz) yöntemi. Kelime türetme yolları bu başlıklarda incelenmeye çalışılmış ve bu menheçlerle türeyen kelimelere örnekler verilerek teorikte verilen bilgiler somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonucunda dilin sürekli bir gelişim ve değişim

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı ABD., Diyarbakır, Türkiye, e-mail: fkazan21@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4128-4535.

Atıf için; Kazan, Faruk. "Arapça Sözcük Türetme Yollarına Genel Bir Bakış". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 7, sy. 2 (2021): 339-368. DOI: <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2021.7.2.03>

süreci geçirmesi nedeniyle yeni kelimeleri türetmeye ihtiyacın fazla olduğu görülmüştür. Özellikle günümüzde bilim ve teknolojinin çok hızlı bir şekilde gelişmesinin yanı sıra iletişim ve ulaşımın verdiği imkânlar vasıtasıyla toplumlar ve diller arasındaki etkileşim de yeni kelime ve terimleri türetmeyi kaçınılmaz kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, İştikâk, İktirâz, İrticâl, Naht, Esmâü'l-esvât.

An Overview of the Ways of Deriving Words in Arabic

Abstract

In this study, the word formation methods used in Arabic were examined. The aim of the study is to eliminate the deficiency in this field by considering the word derivation ways in Arabic holistically. Another aim of the study is to provide the recognition of new methods in addition to the known methods by addressing some methods that are at the least not used. Within the scope of the study, firstly the words and their types were introduced and then the ways and examples of word formation were examined. Accordingly, the ways of word derivation seen in Arabic will be examined under the headings of reactionary, istiqaq, tarib, naht, stereotyping (siyaga), ba'su'l-kelimât, reflection (esma al-aswat), analogy (tamsil) and borrowing (iktirâz). were studied and examples of the words derived in these ways were given. As a result of the research, it has been seen that there is a great need to derive new words because the language undergoes a continuous development and change process. Especially today, in addition to the rapid development of science and technology, the interaction between societies and languages through the possibilities of communication and transportation has made it inevitable to derive new words and terms.

Keywords: Arabic language, Ishtiqaq, İqtirâz, Naht, İrtijâl, Esmâ al-aswat.

GİRİŞ

Arapça klasik gramer kitaplarında genellikle, bir anlama delalet etmesi için konulan/belirlenen lafız veya tekil bir söz şeklinde tanımlanan kelime isim, fiil ve harf olmak üzere üç türe ayrılmaktadır:

Kelimenin zikredilen üç kısmı şu şekilde tanımlanmaktadır:

İsim: *Kendi içinde bir anlama delalet eden ve zaman içermeyen sözcük türüdür.*¹ Klasik kitaplarda bu şekilde tanımlanan isim, modern kitaplarda ise somut ve soyut varlıklara ad olmuş sözcüklere denir,² biçiminde tanımlanmaktadır. Günümüzde isimlere daha çok ihtiyaç duyulduğundan çalışmada özellikle türetilen isimler üzerinde durulacaktır.

Fiil: Klasik kaynakların hemen hemen tümünde; *belli bir anlama delalet eden ve bu delalet ile beraber zaman anlamını içeren sözcük türüdür,*³ şeklinde tanımlanmıştır. Modern gramer kaynaklarında ise *bir eyleme veya oluşa (hadese) delalet eden sözcük çeşidi*⁴ olarak tarif edilmiştir. İsimden sonra en fazla olan kelime türü fiillerdir. Klasik metinlerde çok fazla yer bulan fiil cümleleri, diğer birçok dünya dilleri gibi Arapçanın da dünyada baskın dil olan İngilizcenin etkisine girmesi nedeniyle modern metinlerde yerini isim cümlesine bırakmıştır.

Harf: İsim ve fiile nazaran sayıları en az sözcük türü olan harf, hem klasik kaynaklarda hem modern kaynaklarda; *kendi içinde bir manaya delalet etmeyen isim veya fiilin anlamına delalet eden sözcük türüne denir,*⁵ biçiminde tanımlanmıştır.

¹ Cemâlüddîn Ebu Amr Osman b. Ömer b. Ebubekir er-Ruveynî İbn Hacib, *el-Kâfiye* (Beyrut: Daru'l-fikr, 2002), 331.; Ebü'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Hemu'l-hevâmi' fi Şerh-i Cemi'l-cevâmi'* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 22.; Nurü'd-dîn Abdurrahman Câmî, *Mollâ Câmî (el-Fevâidu'z-Ziyâiyye)* (İstanbul: Salah Bilici, ty.), 11.

² Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi* (Kahire: Dâr'ul-Me'ârif, 15. baskı, 2007), 1: 26.

³ İbn Hacib, *el-Kâfiye*, 331.; es-Süyûtî, *Hemu'l-hevâmi'*, 22.; Câmî, *Mollâ Câmî*, 8.; Ebubekir Muhammed b. Sehl b. Sirâc en-Nahvî el-Bağdâdî İbn Sirac, *el-Usûl fi'n-Nahvi* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. baskı, 1996), 1: 38.

⁴ Hasan, *en-Nahvü'l-Vâfi*, 1: 46.

⁵ İbn Hacib, *el-Kâfiye*, 331.; es-Süyûtî, *Hemu'l-hevâmi'*, 22.; Câmî, *Mollâ Câmî*, 8.; İbn Sirac, *el-Usûl fi'n-Nahvi*, 1: 38.; Hasan, *en-Nahvü'l-Vâfi*, 1: 66.

Tanımı ve türleri belirtilen kelimenin birçok türetme yolları bulunmaktadır. Bununla alakalı Arapça ve Türkçe akademik çalışmalar yapılmıştır. Ancak gerek Arapça literatüründe gerek Türkçe yapılan akademik veya gayr-i akademik çalışmalarda bunların tümünün ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Örneğin kimisi sadece mecazı⁶ ele almıştır, kimisi sadece ta'ribi⁷ işlemiştir ve kimisi de sadece nahtı⁸ konu edinmiştir. Makale çalışması olmaları nedeniyle anlaşılabilirliği vardır. Ancak doktora çalışmalarında bile kelime türetme yollarından sadece beş kısmına⁹ yer verilmiş olması bizi böyle bir çalışmaya itmiştir.

Arapçada daha sonra görüleceği üzere ona yakın kelime türetme yöntemi bulunmaktadır. Klasik eserlerde ve modern çalışmalarda dağınık ve parça parça işlenen kelime türetme yolları bir araya getirilmiş ve diğer dillerdeki bazı ilke ve metotlarla birleştirilerek yeniden gözden geçirilmiştir. Güncellenen bakış açısıyla bir araya getirilen kelime türetme metotlarının aslında hemen hemen diğer bütün dillerde var olan vasıtalar ve menheçlerle aynı olduğu saptanmıştır.

Tespit edilen kelime türetme metotları dokuzdur: Uydurma (coinages/irticâl), türetme (derivation/iştikâk), birleştirme

⁶ Ahmed Sokr ve Osama Hassan, "Arap Dili Belâgatında Terim ve Fenomen Arasında Mecaz", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 1 (2016): 69-87.

⁷ Nasuhi Ünal Karaarslan, "Ta'rib", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi* c. 40 (İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2011), 26-28.; Sahip Aktaş ve Mustafa Kırkız, "Arap Dilinde Ta'rib Olgusu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21, sy. 2 (2016): 17-38.; Nicolas Dobrichan, "Modern Dönemde Ta'rib Hareketi", çev. Yaşar Daşkıran, *Toplum Bilimleri Dergisi* 6, sy. 12 (2012): 279-82.; Ahmed b. Süleyman İbn Kemâl Paşa, *Risâletun fî Tahkiki Ta'ribi'l-Kelime 'acemiyye*, (Dimeşk: el-Ceffân-el-Câbi, 1991).

⁸ Orhan Oğuz, "Arapçada Naht Yöntemi ile Kelime Türetilmesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 16, sy. 1 (2016): 9-18.

⁹ Daşkıran Yaşar, "Arapçada Terim ve Terim Türetme Yolları" (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2010).

(compounding words/terkîb), kısaltma (akronim/shortening/naht), kalıplaştırma (formulaic/siyâge), canlandırma/tarama (scanning/(ba‘su’l-kelimât), yansıma (onomatopoeia/esmâü’l-esvât), örnekseme (analogy/temsîl) ve ödünçleme (borrowing/iktirâz) yöntemi.

1. Uydurma (Coinages/İrticâl)

Sözlükte *hazırlıksız konuşma anlamına gelen*¹⁰ veya *bir şeyi emek vermeden zahmet çekmeden elde etme anlamına gelen* “irticâl”¹¹ kelimesi terim olarak daha önce herhangi bir anlamda kullanılmamış olan bir sözcüğün ilk ve temel anlamda kullanılmasıdır.¹² Başka bir ifade ile insanoğlunun oluşturduğu ve sözcüğe yüklediği ilk anlamdır. Dilin kaynağı hakkında farklı teoriler olsa da birçok dilin oluşmasında ve sözcüklerin meydana gelmesinde kelimelerin kökeni ile ilgili muammalık, irticâlî yöntemin varlığını güçlendirmektedir. Örneğin *yazdı* anlamına gelen كَتَبَ sözcüğünün niçin bu anlamda kullanıldığı hiçbir şekilde bilinmemektedir. Aynı şekilde kalem anlamındaki قلم kelimesinin de kim tarafından ve ne zamandan beri bu anlamda kullanıldığı yine meçhuldür. Birçok kelimenin bu şekilde türetilmesine karşın bir kelime türetme yöntemi olarak irticâl metodu üzerinde herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

¹⁰ Ebu’l-bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, *el-Külliyât mu‘cem fi’l-mustalahât ve’l-fürûku’l-lügaviyye* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998), 1: 79.; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr Râzî, *Muhtâru’s-sihâh* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1986), 1: 119.; Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 2: 558.; Ebü’t-Tâhir Muhammed b. Ya‘kûb Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2005), 1: 236.; Ebü’l-Feyz Muhammed b. Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs* (Kuveyt: et-Türâsü’l-Arabî, 1965), 7: 51.

¹¹ Ebü’l-Hasen Ali b. İsmâ‘îl İbn Sîde, *el-Muhassas* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1996), 1: 294.

¹² Muhammed A‘lâ b. Alî el-Fârûkî Tehânevî, *Mevsû‘atü keşşâfi istilâhâti’l-fünûn ve’l-‘ulûm* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), 2: 1509.

2. Türetme (Derivation/İştikâk)

Sözlükte *bir şeyi yarmak ikiye bölmek* anlamına gelen “شَقَّ” (şakk) kelimesinden türetilmiş terim olarak aralarında anlam ilişkisi bulunan iki kelimededen birinin diğerinden alınması ve türetilmesi demektir.¹³ Sarf veya tasrif de denilen iştikak yöntemi, Arapçanın çekimli ve bükümlü bir dil olması sebebi ile diğer türetme yollarından en yaygın, en dinamik ve en mümkün olanıdır. Bir kökten neredeyse yüz kelime türetilmektedir. Türetilmeleri rastlantısal değil elbette bu işlem belli bazı kurallara göre olmaktadır. Bu kurallar bütünü inceleleyen disipline *Sarf İlmi* adı verilmektedir. Türkçedeki yapım eklerine benzeyen bu türetme biçimi temelde dört şekilde karşımıza çıkmaktadır:

2.1. Fiilden fiil yapma biçimi: كَتَبَ fiilinde türetilen يَكْتُبُ fiili ve

يَكْتُبُ fiilinden türetilen أَكْتُبُ fiili gibi.

2.2. Fiilden isim yapma biçimi: يَكْتُبُ fiilinden türetilen كَاتِبٌ ve

مَكْتُوبٌ isimleri gibi.

2.3. İsimden isim yapma biçimi: قَلَمٌ den türetilen قَلَمِيٌّ ve قَلَمِيٌّ

kelimeleri gibi.

2.4. İsimden fiil yapma biçimi: حَمَامٌ isminden türetilen اسْتَحَمَّ fiili,

صَحْرَى isminden türetilen تَصَحَّرَ fiili ve زَيْدٌ kelimesinden

تَزَيَّدَ fiili gibi.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 2300.; Hulusi Kılıç, "İştikak", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi* c. 23 (İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yay., 2001), 439.

Temelde türetme bu şekilde olsa bile bazen bunların karışımıyla da başka kelimeler türetilmektedir. Örneğin fiilden fiil, fiilden isim, isimden de başka bir isim türetilir. Örneğin;

مُحَمَّدِيٌّ → مُحَمَّدٌ → يُحَمَّدُ → حَمْدٌ

Nadiren olsa fiilden isim; isimden fiil, fiilden isim ve isimden isim türetilmektedir. مُتَمَنِّطٌ kelimesi gibi. Bu sözcüğün türetme aşamaları şu şekilde olmaktadır:

مُتَمَنِّطِيٌّ → مُتَمَنِّطٌ → تَمَنَّنَطٌ → مَنَّنَطٌ → نَطَقٌ

3. Birleştirme (Compounding Words/Terkîb)

Diğer birçok dilde olduğu gibi Arapçada da kelime türetme yollarından biri; iki veya daha fazla kelimedenden oluşturulan ve yeni bir kavramı karşılayacak biçimde kullanılması amacıyla bir araya getirilerek oluşturulan birleşik kelimeler bulunmaktadır. Kısaltma (akronim/ shortening/naht) yönteminin tersi olan terkîb yöntemi üzerine kelime türetme yöntemi olarak herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Aşağıya aktarılan kısımlarında görüleceği üzere bu da sözcük türetme yollarından biridir ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

3.1. İsim-İsim:

Her iki parçanın da isim olduğu birleşik kelimeler şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

3.1.1. et-Terkîbü'l-îzâfî (İsim tamlaması): Arapçada bir kelime başka bir kelimeye izafe edilerek yeni bir kelime

oluşturulabilmektedir.¹⁴ Örneğin عَبْدُ اللَّهِ, أَبُو بَكْرٍ, أُمُّ كَلْسُومَ, إِبْنُ خَلْدُونَ kelimeleri bu türden yapılan sözcüklerdir.

3.1.2. et-Terkîbü'l-vasfî (Sıfat tamlaması): Adından anlaşılacağı üzere bir sıfat ve mevsuftan oluşan birleşik kelimelerdir.¹⁵ Örneğin; الْحَجْرُ الْأَسْوَدُ, مَدِينَةُ الْمُنَوَّرَةِ, مَكَّةُ الْمُكْرَمَةِ, كَعْبَةُ الْمُشْرِفَةِ

3.1.3. et-Terkîbü'l-'adedî: (Sayıların birleşimi): On birden on dokuza kadar iki kelimededen meydana gelen sayıların birleşimi gerçekleşen birleşik kelimeler bu kısımdan olan sözcüklerdir.¹⁶ Örneğin; أَحَدٌ عَشَرَ – تِسْعَةَ عَشَرَ gibi kelimeler bu kısımdandır

3.1.4. et-Terkîbü'l-isnâdî (Özne yüklem birleşigi): Aslında birer özne ve yüklem iken başka tekil bir anlam kazanarak ve cümle olma özelliğini yitirerek meydana gelen birleşik kelimelerdir.¹⁷ زَيْنَبٌ فَاصِلَةٌ, ماهية gibi kelimeler bu kategoriden kabul edilir. İsnatlık özelliğini yitirmeden kelime olarak addedilmezler.

3.1.5. et-Terkîbü'l-hâlî (İkilemeler)¹⁸: لَقَيْتُهُ صَحْرًا , هُوَ جَارِي بَيْتٍ بَيْتٍ جَلَسْتُ مِنْهُ فِي , نَصَحْتُهُ لَيْلَ نَهَارٍ, أَتَيْتُ إِلَيْهِ صَبَاحَ مَسَاءٍ , كَلَّمْتُهُ وَجْهَ وَجْهٍ, وَقَعُوا فِي حَيْصٍ بَيْصٍ , بَحَرَ إِتَّصَلْتُ عَلَيْهِ ظَهْرَ عَصْرٍ مَكَانٍ بَيْنَ بَيْنٍ cümlelerinde geçen altı çizili kelimeler

¹⁴ el-Kefevî, *el-Külliyât*, 1: 133.

¹⁵ el-Kefevî, 1: 133.

¹⁶ Tehânevî, *Keşşâf*, 1: 426.

¹⁷ Abdülğânî b. Alî Dakr, *Mu'cemü'l-kavâ'idi'l-Arabiyye* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, t.y.), 2: 155.; Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Sîfedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), 1: 141, 302; 4: 103.

¹⁸ Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-ezherî, *Tehzibu'l-luğâ* (Beyrut: Dâru-u İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 2001), 5: 106.; İbn Sîde, *el-Muhassas*, 3: 363.; Sibeveyhi Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb Kitâb-u Sibeveyh* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. baskı, 1988), 3: 298.

ikilemelerden meydana gelmektedir. Bunlar genelde hal ve zaman zarflarından oluşmaktadır.

3.1.6. et-Terkîbü'l-mezcî: Alakasız iki kelimenin yukarıdaki özelliklerden herhangi biri olmaksızın kaynaşarak oluşturdukları yeni kelime türleridir.¹⁹ مَعْدِي كَرَبٌ، رَأْسُمَالٌ، بَعْلَبِكٌ، بَحْتَنْصَرٌ gibi sözcükler bağımsız olarak kullanıldıklarında farklı anlamları varken kaynaşma sonucu birleştikten sonra tamamen farklı bir anlam kazanmışlardır.

3.1.7. et-Terkîbü's-savtî: Şaşıрма ünlemi olan “ويه” kelimesinin başka bir kelime ile birleşmesi sonucu oluşturduğu yeni kelime türüdür.²⁰ رَاهَوِيَةٌ، حَمَارَوِيَةٌ، عَمْرَوِيَةٌ، سَبِيوِيَةٌ

3.2. Fiil-Fiil:

İki fiilin yan yana kullanılması Arapçada çok nadirdir. Hatta sadece şimdiki zamanın hikâyesi için kullanılan كان ve başka bir müzari fiil bir araya getirilir ve şimdiki zamanın hikâyesi elde edilir. كَانَ يَكْتُبُ (yazıyordu) örneğinde olduğu gibi. Bu nedenle de iki fiilden oluşmuş birleşik bir fiil neredeyse yoktur. Ancak iki fiilin birleşerek oluşturduğu yeni bir isim vardır. حَصْرَمَوْتٌ sözcüğü buna örnek gösterilebilir. Bu sözcük “geldi” anlamına gelen حَصَرَ ve “öldü” anlamına gelen مَاتَ fiillerinden türetilmiş ve şu anda Yemen’de bulunan bir şehir ismi olarak kullanılmaktadır.

¹⁹ Tehânevî, *Keşşâf*, 1: 426. Muhammed el-Hudârî, *Hâşiyetü'l-Hüdârî, 'alâ şerh-i İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Beyrût: Dâru'l-fikr, 2003), 3: 16.; Muhammed b. Alî es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyet-i İbn Mâlik* (Kahire: el-Mektebetü't-tevfikiyye, ty.), 1: 1612.

²⁰ Tehânevî, *Keşşâf*, 1: 426.

3.3. Harf-Harf:

İki harften oluşan birleşik harfler Arapçada yeterince bulunmaktadır. كَأَنَّ، لَمَّا، أَلَا، إِنَّمَا لِمَاذَا

3.4. Harf-Fiil: لَا أَذْرِي kelimesi buna örnek gösterilebilir.

3.5. Harf-İsim: لَمَذْهَبِي، هَذَا، فَاطِمَةَ، النَّبِيِّ gibi sözcükler bir harf ve isimden meydana gelmiştir.

3.6. Fiil- İsim: تَأَبَّطُ شَرًّا، شَابَ قَرْنَاهَا، رَامَ اللَّهُ gibi kelimeler, fiil ve isimden meydana gelmişlerdir.

Mantık açısından yedi kısım olan birleşik sözcükler Arapça kelime türlerinin kimisinde az kimisinde fazlaca bulunmaktadır.

4. Kısaltma (Akronim/ Shortening/Naht)

Sözlükte *taş ve ağaç oyma* anlamına gelen naht kavramı²¹, terim olarak *iki veya daha fazla kelimedenden yeni bir kelimenin türetilmesidir*.²² Aslında naht, hemen hemen diğer bütün dillerde de var olan kısaltma (Akronim/Shortening) yoluyla yapılan yeni kelime türetme işlemidir.

²¹ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luġâ*, 4: 255.; Ebü'l-Kâsım İsmâ'il b. Abbâd et-Tâlekânî İbn Abbâd, *el-Muhît fi'l-luġâ* (Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1994), 3: 52.; Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâ'il İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 3: 274.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2: 97.; Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 5: 119,121.; İbrâhîm b. Nâsif Yâzîcî, *Kitâbü Nüc'atü'r-râid ve şîr'atü'l-vârid fi'l-müterâdif ve'l-mütevârid* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1985), 1: 56.; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *Esâsü'l-belâġa* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 2: 255.; Ebü Bekr Abdülkâhîr b. Abdîrrahmân Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Kitâbü Delâilü'l-i'câz* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.), 1: 566.

²² Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luġâ* (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1979), 1: 328.; Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ İbn Fâris, *Mücmelü'l-luġâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 1: 860.; İbn Fâris, *Mu'cemü'l-mekâyis*, 1: 328.; Dakr, *Mu'cemü'l-kavâ'id*, 2: 237.; Bekr b. Abdillâh Bekr Ebü Zeyd, *Mu'cemü'l-menâhi'l-lafziyye ve fevâid fi'l-elfâz* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1996), 1: 361,364.; Saîd b. Muhammed b. Ahmed Afġânî, *el-Mücez fi kavâidi'l-luġâ* (Beyrut: Daru'l-fîkr, 2003), 1: 35.; el-Hudârî, *Hâşiyetül-Hudârî*, 1: 5.; es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 1: 2007.

Sahih olan görüşe göre, naht olgusu semâî bir olgudur. Başka şeyler ona kıyas edilemez. Ancak günümüzde yeni kelimelere ihtiyaç olduğundan, menhût kelimelerin kullanımı zorunlu hale gelmiştir. Kanaatimizce Âmmîce denen farklı lehçelerin oluşmasında nahtın etkisi fazladır. Dolayısıyla nahtin bilinmesi Âmmîce denilen yerel dillerin tahlilinde bize kolaylıklar sağlayacağı muhakkaktır. Arapçada yaklaşık beş yüz menhût kelime olduğu²³ söylenmektedir.

Kendisinden yeni kelime türetilen kelime iki isimden veya bir isim ile bir fiilden oluşan bir söz dizimi olabilir ve bu söz dizimi de bir cümle olabildiği gibi iki kelimedenden oluşan bir tamlama da olabilir. Kendisinden türetilen söz dizimine المنحوت منه türetilen yeni kelimeye ise, المنحوت denir. Nahtta kelimelerde eksiklik veya değişiklik olabilir. Ancak naht yoluyla kendilerinden başka kelimeler türetilen kelimeler için sıra geçerlidir. Başka bir ifade ile kelimenin aslında başta olan kelime, menhûtta da başta gelir.

Örnek:

أَدَامَ اللهُ عِرْكَ	دُمَعَرَةٌ
أَطَالَ اللهُ بَقَاءَكَ	طَلْبَقَةٌ
لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ	حَوْقَلَةٌ

Türetilen yeni kelime fiil olduğu gibi iki isimden meydana gelen bir isim de olabilmektedir.²⁴

²³ Reymâ el-Ceraf, *Mu'cemu'l-Kelimâti'l-Menhûte fi'l-Lüğati'l-Arabiyye* (Riyâd, 2016), 1.

²⁴ Hasan, *en-Nahvü'l-Vâfi*, 4: 741.

4.1. Menhût İsimler

Tablo 1. Menhût İsimler

Anlamı	Açılımı	İsim
“Allah’ın adıyla”	بِسْمِ اللَّهِ	الْبِسْمَلَةُ
“Abduşşems kabilesinden olan”	عَبْدُ الشَّمْسِ	عَبْشَمِيٌّ
“Allah bana yeterli”	حَسْبِيَ اللَّهُ	الْحَسْبَلَةُ
“Selamun aleykum”	السَّلَامُ عَلَيْكُمْ	السَّمْعَلَةُ
“Allah, düşmanını sindirsin”	كَتَبَتِ اللَّهُ عَدُوَّكَ	الْكُتْبَعَةُ
“Karşılıksız.”	بِلا شيء	بِلاش
“Eyvallah.”	إي والله	أَيُّوَه

4.2. Manhût Fiiller

Söz diziminden türetilen fiillerde genelde “dedi” manasına gelen قَالَ fiilinin anlamı vardır.

Tablo 2. Menhût Fiiller

Anlamı	Açılımı	İsim
“Tüm hamdler Allah içindir” dedi.	الحمد لله	حَمْدَلٌ
“Bütün güç ve kuvvet Allah’tandır” dedi.	لا حول ولا قوة إلا بالله	حَوْقَلٌ
“Allah’tan başka ilah yoktur” dedi.	لا إله إلا الله	هَلَلٌ
“Allah sana uzun ömür versin” dedi.	أَطَالَ اللَّهُ بَقَاءَكَ	طَلْبَقٌ
“Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah’a sığınırım” dedi.	أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ	تَعَوُّذٌ

Dikkat edilirse manhut kelimelerin çoğu rübâî sözcüklerden oluşmaktadır. Bunun sebebi gelişen dil karşısında sülasi kalıpların yetersiz kalmasıdır.

4.3. Manhût Harfler: Kanaatimizce naht sadece fiillerden veya isimlerden meydana gelmemektedir. İki harften de oluşabilmektedir.

Örneğin “aksi takdirde” anlamına gelen ve genelde “و” atıf harfi ile kullanılan “لَا” kelimesinin aslı koşul edatı olan “إِنْ” harfi ile olumsuzluk edatı olan ve aynı zamanda olumsuz cümlenin yerine kullanılmış “لَا” harfinden türetilmiştir. Buna bezer kelimeler az da olsa Arapçada yer almaktadır.

Tablo 3. Menhût Harfler

Anlamı	Açılımı	Kelime
Aksi takdirde	إِنْ لَا	وإِلا
.... ise	إِنْ مَا	أَما
Asla....meyecek,mayacak	لَا أَنْ	لَنْ
Ne hakkında.....?	عَنْ مَا	عَم
.....gibi	كَ أَنْ	كَأَنَّ

5. Kalıplaştırma (Formulaic/Siyağ)

Arap dilinde yaygın türetme biçimlerinden biri de belli bazı kalıplarla kelime türetme yöntemidir. Formülize etme yöntemi aslında iştikak yönteminin ön aşamasıdır. Nitekim ilkin sözcükler bu kalıplara dökülür ve ilk halini alır daha sonra bunlardan başka kelimeler iştikak edilir. Arapçanın kalıplaştırma işlemine uygun olması nedeniyle bu işi üstlenen bazı kurumlar olmuştur. Kahire Dil Kurumu, Suriye Dil Kurumu, Irak Dil Kurumu, Ürdün Dil Kurumu, Fas Dil Kurumu ve diğer bazı dil kurumları²⁵ bilimsel ve teknik alanda gerçekleşen yeniliklere karşılık bu formüllerden yararlanmaktadır. Kalıplaştırma Arapçada o kadar önemlidir ki Arapça demek kalıp demek; kalıp demek Arapça demek dense, yeridir. İştikakla da ilişkili olan bu yöntem

²⁵ Yaşar, *Arapçada Terim*, 64, 68, 69.

günümüzde sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Bunları üç ana başlık altında işlemek mümkündür. İsim kalıpları, fiil kalıpları ve mastar kalıpları.

5.1. İsim kalıpları

5.1.1. İsm-i aletler (araç ve gereç kalıpları): Eskiden sadece bir iki kalıp kullanılır iken günümüzde hızlı gelişen teknoloji ile beraber çoğalan araç gereçlere artık مَفْعَلٌ ve مَفْعَالٌ kalıplarıyla yetinilmemekte bunlarla beraber aşağıdaki kalıplar da Kahire Dil Kurumu tarafından araç-gereç formları olarak kabul edilmiştir. Böylece sayı yediye çıkmıştır.²⁶

a) مَفْدَرَةٌ (anaphrodisiaque) مَعْطَشَةٌ (alterant) مَجْدَبَةٌ : مَفْعَلٌ/مَفْعَالٌ مَفْعَلَةٌ , (antigrisonnant) gibi.

b) حَافِلَةٌ (kamyon) شَاحِنَةٌ (hesap makinesi) حَاسِبَةٌ : فَاعِلٌ/فَاعِلَةٌ (otobüs)

c) فَعَّالٌ/فَعَّالَةٌ : Modern Arapçada en fazla tercih edilen kalıptır. غَسَّالَةٌ (Çamaşır makinası) نَظَّارَةٌ (Gözlük), ثَلَّاجَةٌ بَرَّادَةٌ (Buzdolabı)

d) سَاطِرٌ (satır) رَآمُوزٌ (nümune), صَارُوخٌ (füze) فَاعُولٌ/فَاعُولَةٌ

e) فِعَّالٌ : سِرَاجٌ (lamba), سِدَادٌ (sargı), حِرَامٌ (kuşak)²⁷

5.1.1. Sağlıkla ilgili kalıplar:

السُّعَالُ، Hastalıklar için kullanılan kalıplardan biridir. فَعُولٌ : الحَنَاقُ (boğaz iltihabı) الصُّدَاعُ (baş ağrısı), الرُّكَامُ (grip), (öksürük) : فَعُولٌ : Bu kalıp hastalığa iyi gelen ilaçlar için kullanıldığı görülmektedir:

²⁶ İmîl Bedî' Yakûb, *Mevsû'atu'l-lügati'l-Arabiyye* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 2: 79-80.

²⁷ Yakûb, *Mevsû'atu'l-lügati'l-Arabiyye*, 2: 79-80.

والسَّعوط (burundan alınan ilaç)، اللُّعُوقُ (elektuvar)، الزُّرُودُ (göz damlası) sözcüklerinde olduğu gibi.

فُعَالِيَّة : Kalıbı, daha çok dilsel melekeleri engelleyen durumlar için kullanılmaktadır.

فُرَائِيَّة: Alexia (okuma yitimi) ve كُتَابِيَّة: Agraphie (yazma yitimi) sözcükleri gibi.

اِفْتِعَال (Hepatite) اِكْتِنَاد (gastrite) اِمْتِعَاد (inflammation) اِلْتِهَاب، اِفْتِعَال

تَنْشِاط (Hyperactivite) تَحْمَاض (Hyperacidite) تَفْعَال

5.1.2. Bilim dallar, sanat, disiplin vb. ilimler için kullanılan kalıplar

فِعَالَة: Kalıbı belli bazı disiplinler için kullanılan bir kalıptır.

صَوَانَة (cerrahlik) جِرَاحَة, جِرَازَة (kasapçılık) خِيَاطَة, حِدَادَة (demircilik) صَوَانَة (Fonoloji) ve صِرَافَة (Morfoloji).

5.2. Fiil kalıpları: Altı tane yalın üç harfli fiillerin kalıpları, bir adet yalın dört harfli fiillerin kalıbı toplam yedi adet yalın fiillerin kalıbı ile yirmi sekiz adet ilaveli üç harfli ve dört harfli fiillerin kalıbı olmak üzere otuz beş adet fiil kalıbı bulunmaktadır. Tüm bunlara yer verme çalışmamızın sınırını aşacağından sadece bu bilgilerle yetinilmiştir.

6. Canlandırma/Tarama (Scanning/Ba'su'l-Kelimât)

19. yüzyıldan bu yana Avrupa'da revaçta olan terimlere karşılık bulmak için eski dillerden istifade etme yöntemine Arap dilinde *iktibâs mine'l-türâs* ya da *istinbât* isimleri verilmektedir.²⁸ Buna canlandırma (ba 'su'l-kelimât) da denilebilir. Aşağıya örnekleri verilen bu yöntem

²⁸ Yaşar, *Arapçada Terim*, 33-34.

üzerine de sözcük türetme yollarından biri olarak herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Örnekler:

فَطَانٌ: Eskiden *deve kervanı* anlamında iken şimdi *tren* anlamında kullanılmaktadır.

فَاطِرَةٌ: Kervan başını çeken deve anlamında iken şimdi *lokomotif* anlamında kullanılmaktadır.

هَاتِفٌ: Eskiden ifrit anlamında kullanılıyordu şimdi *telefon* manasında kullanılmaktadır.

جَرِيدَةٌ: Eskiden hurma yaprağı anlamında kullanılıyordu şimdi *gazete* manasında kullanılmaktadır.²⁹

7. Yansıma (Onomatopoeia/Esmâü'l-esvât) :

*İnsan ve hayvan gibi canlı ve cansız varlıkların taklidi yapılarak oluşturulan doğal sözcüklerdir.*³⁰ Sözcük türetme yollarından biri olarak üzerine herhangi bir çalışmanın yapılmadığı Esmâü'l-esvâtların dört çeşidi bulunmaktadır:

7.1. İnsan sesleri: İnsanların duygu ve düşüncelerini dil dışında başka araçlarla ifade eden seslerin taklidi ile oluşan kelimelerdir.

تَصْفِيقٌ، (inleme)، أَنْبُؤٌ، (tecvidli ve güzel okuma)، تَرْتِيلٌ (gürültü)، ضَجِيجٌ (alkışlama) النَّبْضُ (nabzin atması)

7.2. Hayvan sesleri: Doğadaki hayvanların kendi aralarında iletişimi sağlamak için çıkardıkları seslerin taklit edilerek türetildiği sözcüklerdir:

²⁹ Yaşar, *Arapçada Terim*, 33-34.

³⁰ Dakr, *Mu'cemü'l-kavâ'id*, 1: 51.; Muhammed b. Hasan en-Necefi er-Radî, *Şerhu'r-radi 'ale'l-Kâfiye* (Bingazi: Kan Yunus Üniversitesi, 2. baskı, 1996), 1: 65, 3: 120.

زَفْرَقَةً، (aslan kükremesi) حُوَارٌ (öküz böğürmesi)، زَوَّيْرٌ،
(cıvıldamak) تَغْرِيدٌ، (kuşun ötmesi)

7.3. Doğa sesi: İnsan ve hayvan dışında cansız varlıkların çıkardıkları seslerin taklidi sonucu meydana gelen kelimelerdir: الزَّفِيرُ (soluma)، القَصْفُ (bombalama)، الحَرِيرُ (şarıltı).

7.4. Araç- gereç sesleri: İnsanların kullandığı vasıtaların etkileşimi sonucu çıkan seslerin taklit edilerek yapılan sözcüklerdir: التَّقْرِيرُ (gııcirtı) الصَّرِيرُ، (gürleme, uğuldama) الهَدِيرُ، (takırtı, şangırtı) القَعْقَعَةُ، (tıklama, çıklatma) Günümüzde yansımalar genelde فَعَالٌ ve فَعِيلٌ kalıplarından kullanılmaktadır.

8. Örnekseme (Analogy/Temsîl)

Kelime türetme metotlarından biri olarak herhangi bir çalışmanın yapılmadığı örnekseme (analogy/temsîl) yöntemi daha çok benzer veya zıt olan kelimelerde yapılır. Zıt kelimelere örnek زَجَا ve ظَنَّ، رَجَا sözcükleri verilebilir. Nitekim bu kelimeler zamanla anlam genişliği ve temsil yoluyla karşıt anlamını doğurmuştur. Bu türden yaklaşık dört yüz kelime olduğu³¹ söyleniyor.

Benzerlikten ötürü türetilen sözcüklere örnek olarak، والسُّعَالُ، والحَنَاقُ، والصُّدَاعُ، والرُّكَامُ، gibi hastalık adları فَعَالٌ vezninden gelirken; hastalığa iyi gelen ilaçların da فَعُولٌ vezninden geldiği görülmektedir: والسَّعُوطُ، واللَّعُوقُ، والرُّؤْدُ، sözcüklerinde olduğu gibi. Hastalık noktasında benzer

³¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım İbnü'l-Enbârî ve Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, *Kitâbü'l-Ezdâd* (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1987), 426.

olanların aynı kalıptan geldiği yine hastalığa iyi gelen ilaçların da aynı şekilde ilaç hususunda örneksime (temsîl) yoluyla aynı formdan kullanıldığı bilinmektedir.

Bu yöntem kalıplaştırma yöntemine benzemekle beraber kalıplaştırma yöntemi değildir. Çünkü burada esas olan benzerliktir veya zıtlıktır. Benzer varlıkların aynı kalıptan gelmesi söz konusudur.

9. Ödünçleme (Borrowing /İktirâz)

İç ve dış ödünçleme olmak üzere temelde ikiye ayrılan bu türden kelime türetme metoduna dâhil, ta'rib, nakil, tevîd, 'acemî, isti'âre ve iktirâz³² gibi birçok isim verilmektedir.

9.1. İç ödünçleme (isti'âre)

Mecaz ve ıstılah kavramların daha uygun olduğu bu türden kelime türetme biçimi gerçek anlamından ödünç alınıp gerçek anlamla bir şekilde ilişkili olan başka bir yerde ve anlamda kullanılmasıdır. Bunun da iki türü bulunur.

9.1.1. Terim (İstılahî) sözcükler: Bu türden sözcükler sözlükteki gerçek anlamlarından alınıp bir bilim, sanat, meslek dalıyla ya da bir konuyla ilgili özel ve belirli bir kavram halinde kullanılması durumudur. Örneğin nahiv ilminde kullanılan فَاعِلٌ, مَفْعُولٌ sözcükleri veya mantıkta kullanılan قَضِيَّةٌ, قِيَاسٌ sözcükleri bu türden kabul edilir.

9.1.2. Değişmece (Mecâzî) sözcükler: Hicri üçüncü yüzyıldan itibaren ortaya çıkan mecaz-hakikat kavramlarından³³ mecaz, sözlükte *hakikatin ya da gerçeğin karşıtı* olarak tanımlanmıştır.³⁴ Terim olarak

³² Murtazâ ez-Zebidî, *Tâcü'l-'arûs*, 3: 348.; Tehânevî, *Keşşâf*, 2: 1582.

³³ Bekr Ebû Zeyd, *Mu'cemü'l-menâhi*, 1: 477.

³⁴ Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 4: 1461.

da bir sözcüğün gerçek anlamından uzaklaşarak anlam genişliği, vurgusu ve benzemesi gibi herhangi bir alakadan ötürü kazandığı yeni anlamlı sözcükler için kullanılan kavram olmuştur.³⁵ Çalışma sınırını aşmamak için birçok türü bulunan mecazın sadece iki şekline değinilecektir:

a) Terimler (ıstılahlar) arası ödünçleme: bir bilim veya sanat dalına ait olan terimlerin ödünçlenerek başka bir bilim ve sanat dalında kullanılma durumudur. Örneğin Molla Câmî (öl. 898/1492) bazen nahiv kurallarını felsefe, kelim ve tasavvuf terimleri³⁶ ile açıklamaya çalışırken bazen de savunduğu ekolu yani vahdet-i vücûdu matematik terimleri yani sayılarla izah etmeye çalışmaktadır.³⁷ Buna en iyi örnek Risâl-i nur olarak bilinen külliyatta ödünçlenen terimlerdir. Nitekim nahiv, sarf ve belâgat başta olmak üzere mantık, vad'ı, usulü'l-fıkıh, usulü'l-hadis, usulü't-tefsir, tecvid gibi ilimlere ait terimleri müellifi Said Nursî (ö. 1960) tarafından ödünç alınmış ve müellif bunları eserlerinde akâid konuları için ustaca kullanmıştır. Bu yöntem, elbette eserlerin dikkat çekici olmasını sağladığı gibi konunun yeniden yorumlama ve anlaşılma biçimine de canlılık kazandırmıştır. Ödünç alınarak kullanılan bütün kelimelere yer vermek bu çalışmanın sınırlarını aşacağından şimdilik sadece sık sık kullandığı ve hatta akait düşüncesini üzerine bina ettiği bazı terimlere yer vermekle yetinilecektir. Örneğin “kelime ve kelimenin türevleri olan isim, fiil ve harf terimleri nahiv bilgisine ait birer terim iken Said Nursî tarafından

³⁵ İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/474.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10: 52.; Tehânevî, *Keşşâf*, 2: 1459.

³⁶ Câmî, *Mollâ Câmî*, 12-13.

³⁷ Nureddin Abdurrahman Câmî, *Şerh-i Rubâiyyât-i Câmî* (Encümen-i Câmî, ty.), 59.; Nureddin Abdurrahman Câmî, *Şerhu'l-Câmî alâ Fusûsi'l-Hikem* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 55, 153.

Risale-i nur adlı eserlerinde akâid konusu için kullanılmaktadır. Ona göre *kelime(ler)*, *lisan-ı kâln lafızlarına mukabil lisan-ı hâlin halleri*³⁸olarak zikredilmektedir. Bu durumda kâinata meydana gelen her bir hal aynı zamanda bir kelimedir. Bir kelimenin delalet ettiği bir mana olduğu gibi, bir halin de delalet ettiği bir anlamı olur. Ahval kelimelerin delalet ettiği anlam veya varlık ise kuşkusuz yaratıcı olan Allah'tır.

Said Nursî, isim ve harflerin tanımlarını da ödünç alarak ontolojik, epistemolojik, estetik ve etik düşüncesinde birer prensip olarak kullanmaktadır. Bu üç kısımdan neden fiili tercih etmemiştir, diye bir soru akla gelebilir. Tercih edilmemesinin nedeni fiilin tanımında geçtiği gibi fiilin *zaman* içeriyor olmasıdır. Allah (c.c.) genelde İslam düşüncesinde özelde kelâm ilminde zamandan beri olduğu düşünüldüğü için fiil tanımını istiare etmek uygun düşmemektedir. Kendisi bu iki kelimeyi kelâm düşüncesinde kullanmasını Allah'ın bir nimeti olarak görmektedir. Bu iki kavramın ödünç alınması ile ilgili ilk izlenimlerini ve zihninde ilk oluşma sürecinde hissettiği duyguları şöyle zikretmektedir:

.... *şükürler olsun ki, mesail-i nahviyeden isimle harf arasındaki manevi farkla çok mühim meseleleri bana öğretmiştir. Şöyle ki: Harf, gayrın manasını izah için bir alet, bir hadim olduğu gibi, şu mevcudat da Esmâ-i Hüsnanın tecelliyatını izhar, ifham, izah için birtakım İlahi mektuplardır ki, içlerinde yazılı delail, berahin, havarık, mucize-i kudrettir. Mevcudat bu vecihle nazara alınması, ilim, iman, hikmettir.*

³⁸ Said Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz fî Mezânni'l-Îcâz*, çev. Abdülmecid Nursî (Ankara: DİB Yay., 3. baskı, 2014), 556.

*Şayet isim gibi müstakil ve maksud-u bizzat cihetiyle bakılırsa, küfran ve cehl-i mürekkep olur.*³⁹

b) Sözlük anlamından terim anlama ödünçleme: Birçok bilime, sanata ve mesleğe ait terimlerin kahır ekseriyeti sözlükteki anlamından alınıp terimsel anlam kazandığı bilinen bir gerçektir. Sarf ilmindeki *müzari* sözcüğü, nahiv ilmindeki *mübteda* terimi ve mantıktaki *kaziye* terimleri gibi.

9.2. Dış Ödünçleme (ta‘rîb)

Sözlükte *çirkin, kötü ve argo konuşma* anlamına gelen “ta‘rîb”⁴⁰ terim olarak *başka bir dilden Arapça kalıplarına uyarlanarak veya olduğu gibi alınıp kullanılan yabancı kökenli kelimelere* denir.⁴¹ Günümüzdeki iletişim ve etkileşim nedeniyle bu yöntem daha çok önem kazanmıştır. Hemen hemen bütün Arap ülkelerinde diller arası etkileşim nedeniyle yabancı sözcük, kavram ve terimlere karşılık bulmak amacıyla kurumlar tesis edilmiştir. Tesis edilen bu kurumlar söz konusu ta‘rîb yöntemini sıklıkla kullanmaktadır. Ta‘rîb yöntemiyle Arapçalaşan kelimeler dört kısma ayrılmaktadır:

9.2.1. Değişim geçirmeyen ve Arapça kalıplarına uymayan sözcükler. *خُرَّاسَانُ* (Horasan).

9.2.2. Değişim geçirmeyen ancak Arapça kalıplara uyan sözcükler *خُرْم* (rahat hayat).

³⁹ Said Nursî, *Lem’alar* (İstanbul: Söz Yay., 2012), 199.; Said Nursî, *Emirdağ Lâhikası* (İstanbul: Söz Yay., 2012), 507.; Said Nursî, *Barla Lâhikası* (İstanbul: Söz Yay., 2012), 471.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1: 590.

⁴¹ Murtazâ ez-Zebidî, *Tâcü’l-‘arûs*, 1: 27.; Ünal Karaarslan, “Ta‘rîb”, 26-28.

9.2.3. Değişim geçiren ama Arapça kalıplara uymayan sözcükler. جُأ (tuğla).

9.2.4. Değişim geçiren ve Arapça kalıplara uyan sözcükler. دِرْهَم (gümüş para).⁴²

SONUÇ

İnsanları diğer canlılardan ayıran en önemli özellik olan düşünce ve onu açığa vuran dil, zamanla tıpkı insan gibi doğup gelişmekte ve bazen miadını doldurmaktadır. Dünya dilleri içerisinde Hami-Sami dil aile gurubunun Sami koluna mensup olan Arapçanın da diğer dünya dilleri gibi ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Bu nedenle de birçok kelimenin uydurma yöntemiyle (irticâl) ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Ancak zamanla bu yöntem, çok hızlı bir şekilde gelişen dilin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmıştır. Bu amaçla kelime türetme yolları aranmıştır. Gâh irticâlen türetilen kelimeler, bir araya getirilerek birleştirilmiş (terkip) gah kelimeler kısaltılarak (naht) yeni yollar aranmış ve gah da Arapçanın en önemli özelliği olan kalıplaştırma (siyağê) yoluna gidilerek yeni sözcükler oluşturulmaya çalışılmıştır.

Birçok konuda olduğu gibi insanoğlu doğayı taklit ederek de (esmâü'l-esvât) dilini geliştirme yoluna gitmiştir. Bu her zaman mümkün olmadığından bazen ödünçlenmeye (istikraz) gidilmiştir. Bu ödünçleme de kimi zaman dışardan (ta'rib) olmuştur kimi zaman da içerden yapılmıştır (isti'âre). İçerde yapılan ödünçleme terimsel (ıstılâhî) veya değişmece (meczaz) şeklinde olmuştur.

⁴² İbn Kemâl Paşa, *Tahkiki Ta'rib*, 48.

Kimi zaman kelimeler birbirinden türetilmiş (iştikâk) kimi zaman da birbirinden örnek alınmıştır (temsîl). Bunlar da yetersiz kalınca daha önce kullanılan eski kelimelere yeni anlamlar verilerek tedavülden kalkmış ve ölü hükmünde olan kelimeler tekrar canlandırılmıştır (ba'su'l-kelimât).

BEYANNAME

- 1. Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.
- 3. Etik Beyan:** Yazar, bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Ayrıca bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

YAYINCI NOTU

Makalede ifade edilen tüm iddialar yalnızca yazar(lar)a aittir ve bu yazar(lar)ın bağlı kuruluşlarının veya yayıncının, editörlerin ve hakemlerin iddialarını temsil etmeyebilir.

Makalede değerlendirilebilecek herhangi bir ürün veya üreticisi tarafından ileri sürülebilecek herhangi bir iddianın onaylanması yayıncı tarafından garanti edilmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülkâhir el-Cürçânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân. *Kitâbü Delâili'l-i'câz*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ty.
- Afğânî, Saîd b. Muhammed b. Ahmed. *el-Mûcez fî kavâidi'l-luğâ*. Beyrût: Daru'l-fikr, 2003.
- Aktaş, Sahip ve Mustafa Kırkız. "Arap Dilinde Ta'rib Olgusu". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21, sy. 2 (2016): 17-38.
- Bekr Ebû Zeyd, Bekr b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-menâhi'l-lafziyye ve fevâid fî'l-elfâz*. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1996.
- Câmî, Nurü'd-dîn Abdurrahman. *Mollâ Câmî (el-Fevâidu'z-Ziyâiyye)*. İstanbul: Salah Bilici, ty.
- Câmî, Nurü'd-dîn Abdurrahman. *Şerh-i Rubâiyyât-i Câmî*. Encümen-i Câmî, ty.
- Câmî, Nurü'd-dîn Abdurrahman. *Şerhu'l-Câmî alâ Fusûsi'l-Hikem*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- Ceraf, Reymâ. *Mu'cemu'l-Kelimâti'l-Menhûte fî'l-Lüğati'l-Arabiyye*. Riyâd, 2016.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd. *es-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Dakr, Abdülğânî b. Ali. *Mu'cemü'l-kavâ'idi'l-Arabiyye*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, t.y.
- Dobrichan, Nicolas. "Modern Dönemde Ta'rib Hareketi". Çeviren Yaşar Daşkiran. *Toplum Bilimleri Dergisi* 6, sy. 12 (2012): 279-82.
- Ezherî, Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî. *Tehzîbu'l-luğâ*. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 2001.

- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Galâyînî, Mustafâ b. Muhammed. *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*. Tarablûs: el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitab, 2004.
- Hasan, Abbâs. *en-Nahvü'l-Vâfi*. Kahire: Dâr'ul-Me'ârif, 15. baskı, 2007.
- Hudârî, Muhammed. *Hâşiyetü'l-Hüdârî, 'alâ şerh-i İbn 'Akîl 'alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*. Beyrût: Dâru'l-fikr, 2003.
- İbn Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmâ'îl b. Abbâd et-Tâlekânî. *el-Muhît fi'l-lüğa*. Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1994.
- İbn 'Akîl, Kâdi'l-Kudât Behâüddin Abdullah. *Şerh-u İbn 'Akîl*. Kum: Seyyidü'ş-Şühedâ, 4. baskı, 1414.
- İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemü mekâyîsi'l-lüğa*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ. *Mücmelü'l-lüğâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- İbn Hacib, Cemâlüddîn Ebu Amr Osman b. Ömer b. Ebubekir er-Ruveynî. *el-Kâfiye*. Beyrut: Daru'l-fikr, 2002.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddîn el-Ensârî. *Şerh-u Katrî'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ*. İstanbul: Arslan, ty.
- İbn Kemâl Paşa, Ahmed b. Süleyman. *Risâletun fi Tahkîki Ta'rîbi'l-Kelîmeti 'acemiyye*. Dimeşk: el-Ceffân-el-Câbî, 1991.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 cilt, Beyrut: Dâru Sâdır, ty.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâ'îl. *el-Muhassas*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1996.

- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâ'îl. *el-Muhkem ve'l-muhîtü 'l-a'zam*. 9 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Sirac, Ebubekir Muhammed b. Sehl b. Sirâc en-Nahvî el-Bağdâdî. *el-Usûl fi'n-Nahvi*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. baskı, 1996.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım ve Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. *Kitâbü'l-Ezdâd*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1987.
- Kefevî, Ebu'l-bekâ Eyyûb b. Mûsâ. *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-firûku'l-lügaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Kılıç, Hulusi. "İştikak". *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 439-440. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2001.
- Murtazâ ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 1965.
- Nursî, Said. *Barla Lâhikası*. İstanbul: Söz Yayınları, 2012.
- Nursî, Said. *Emirdağ Lâhikası*. İstanbul: Söz Yayınları, 2012.
- Nursî, Said. *İşârâtü'l-İ'câz fi Mezânni'l-İcâz*. çev. Abdülmecid Nursî. Ankara: DİB Yayınları, 3. baskı, 2014.
- Nursî, Said. *Lem'alar*. İstanbul: Söz Yayınları, 2012.
- Oğuz, Orhan. "Arapçada Naht Yöntemi ile Kelime Türetilmesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 16, sy. 1 (2016): 9-18.
- Radî, Muhammed b. Hasan en-Necefî. *Şerhu'r-radî 'ale'l-Kâfiye*. Bingazî: Kan Yunus Üniversitesi, 2. baskı, 1996.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekr. *Muhtârü's-sihâh*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1986.
- Sabbân, Muhammed b. Alî. *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyet-i İbn Mâlik*. Kahire: el-Mektebetü't-tevfikiyye, ts.

- Sıfedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb Kitâb-u Sîbeveyh*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. baskı, 1988.
- Sokr, Ahmed ve Osama Hassan. “Arap Dili Belâgatında Terim ve Fenomen Arasında Mecaz”. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 1 (2016): 69-87.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Hemu'l-hevâmi' fi Şerh-i Cemi'l-cevâmi'*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî el-Fârûkî. *Mevsû'atü keşşâfi istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.
- Ünal Karaarslan, Nasuhi. “Ta'rîb”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 26-28, İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2011.
- Yakûb, İmîl Bedî'. *Mevsû'atu'l-lügati'l-Arabiyye*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006.
- Yaşar, Daşkıran. "Arapçada Terim ve Terim Türetme Yolları". Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.
- Yâzicî, İbrâhîm b. Nâsif. *Kitâbü Nüc'atü'r-râid ve şir'atü'l-vârid fi'l-müterâdif ve'l-mütevârid*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1985.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

EXTENDED ABSTRACT

AN OVERVIEW OF THE WAYS OF DERIVING WORDS IN ARABIC

The In this study, the word derivation methods used in Arabic were examined. The aim of the study is to eliminate the deficiency in this field by considering the ways of word derivation in Arabic in a holistic way. Another aim of the study is to focus on some lesser-known methods and to introduce new methods in addition to known methods.

Thought, which is the most important feature that distinguishes humans from other living things, and the language that reveals it, is born and develops over time, just like humans, and sometimes expires. It is not known when Arabic, which is a member of the Semitic branch of the Hami-Semitic language family group, emerged like other world languages. For this reason, it is accepted that many words emerged with the fabrication method (irticâl). However, over time, this method fell short of meeting the needs of the rapidly developing language. For this purpose, other word derivation ways were sought. New ways were sought by shortening (naht) words derived from gah extemporaneously, combined (terkip) and gah words, and new words were tried to be formed in gah by using the most important feature of Arabic, stereotyping (siyage).

As in many subjects, human beings have preferred to develop their language (esmâül-esvât) by imitating nature. Since this is not always possible, borrowing (loan) is sometimes used. This borrowing was sometimes made from outside (ta'rib) and sometimes from inside (isti'âre). The internal borrowing has been in the form of terminology (istilahi) or metaphorical (metaji).

Sometimes words are derived from each other (iştikâk) and sometimes they are taken as examples from each other (temsil). When these were insufficient, new meanings were given to the old words used before, and the words that were out of circulation were revived (ba‘su'l-kelimât).

In the classical Arabic grammar books, the word defined as a phrase or a singular word, which is usually put/determined to indicate a meaning; It is divided into three as noun, verb and preposition. Classic and modern definitions of each are made.

Then, the method of making up (irticâl), which is the first of the word derivation methods, is included and the meaning of the word irticâl, which is used in the sense of fabrication, in the dictionary and in the term is explained. In the second place, the derivation method and four types of word derivation ways were clarified. In the third place, the method of compounding, which means combining words, and the five parts of the compound are given, and the seven parts of the compound in the most used noun-noun option are tried to be explained with examples. In the fourth part, the abbreviation (naht) method, which is the opposite of the third part, and its three parts are explained with examples in terms of word derivation methods.

As the fifth method, the method of stereotyping (siyâge) was studied, and then the sixth method, the animation/scanning (scanning/ba‘su'l-kelimât) method, was briefly mentioned. In the seventh method, the method of imitating nature, that is, reflection (esmâü'l-esvât) and its four parts are discussed with examples, as human beings often do. In the eighth method, after the analogy (representation) method has been studied, the last method, the

borrowing (iktirâz) method, has been given a bit of attention due to its importance. First of all, this method is divided into two as internal borrowing (isti'âre) and external borrowing (ta'rîb), and then the first part of them, internal borrowing (isti'âre), is in itself a term (istilahi) and literal (Mecâzî) words. divided into two parts and tried to be explained with examples. The second part, external borrowing (ta'rîb), is divided into four and the ways of deriving words are terminated by giving examples for each.

As a result of the research, it has been seen that there is a great need to derive new words because the language undergoes a continuous development and change process. Especially today, in addition to the rapid development of science and technology, the interaction between societies and languages through the possibilities of communication and transportation has made it inevitable to derive new words and terms.